

конференції. – К., 1993; Мухин М. Гуманізм педагогіки В.А. Сухомлинського. – М., 1994; Мухин М. Педагогическая система В.А. Сухомлинского: традиции и новаторство – Соликамск, 1999.

2. K. Denek. Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej, Toruń 1999.

3. K. Denek. O powodzeniu reformy edukacji zadecydują kwalifikacje nauczyciela (w:) «Ruch Pedagogiczny» 1998, nr 3-4, s. 79-97; K. Denek. Ojczyzna. Podstawowa wartość edukacji kulturalnej, regionalnej i krajoznawczo-turystycznej (w:) Edukacja kulturalna w życiu człowieka, (red.) D. Jankowski. Kalisz 1499, s. 95-105; K. Denek. Język – podstawowa wartość (cz.1) (w:) «Nowe w Szkole» 1999-2000, nr 2, s. 2-6; cz. 2, nr 3, s. 2-5; Kazimierz Denek. Axiologie und Teologie der Ausbildung im Kreise der Schulteorie und – praxis (w:) Aktuelle Probleme der Pädagogik in Polen. Hrsg. von J.F. Malerne. Pulheim 1997, S. 103-127; K. Denek. Poznawczo-wychowawcze aspekty działalności krajoznawczo-turystycznej we współczesnej szkole. Koszalin 1981, s. 237; K. Denek. Krajoznawstwo i turystyka w wychowaniu dzieci i młodzieży. Warszawa 1989. s. 265; K. Denek. Wartości i cele edukacji szkolnej. Poznań-Toruń 1994, s. 174; K. Denek. Wycieczki we współczesnej szkole. Poznań 1997, s. 270; K. Denek. O nowy kształt edukacji. Toruń 1998, s. 259; K. Denek. W kręgu edukacji, krajoznawstwa i turystyki w szkole. Poznań 2000; K. Denek. Poza ławką szkolną. Poznań

2002, s. 224; K. Denek. Uniwersalne wartości edukacji szkolnej (w:) «Dydaktyka literatury» 1996, t. XVI, s. 69-90; K. Denek. Wycieczki szkolne w procesie dydaktyczno-wychowawczym (w:) «Lider» 1998, nr 7-8, s. 16-22; K. Denek. Krajoznawstwo w edukacji szkolnej (w:) Dar służyty nauci. Naukowy zbioryk na poszanu profesora W. Zadorożnoho. (red.) M. Zymomrya. Użhorod 2001, s. 458-476; K. Denek. Podmiotowość nauczycieli i uczniów w procesie kształcenia i jej uwarunkowania (w:) «Toruńskie Studia Dydaktyczne» 1994, nr 4-5, s.315-322; Denek K. Uniwersalne wartości edukacji szkolnej (w:) B. Dymara (red.). Dziecko w świecie rodziny. Kraków 1998, s. 19-32.

4. Kazimierz Denek Doktor Honoris Causa Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. Wrocław 2003, s. 13-14; W. Kojs. Pedagogiczne i krajoznawcze szlaki Profesora Kazimierza Denka (w:) Edukacja Jutra. VIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe, (red.) W. Kojs, E. Piotrkowski, T. M. Zimny. Częstochowa 2002, s. U-23; J.M. Ziółkowski. Jak Ziarnka piasku (w:) J.M. Ziółkowski. Drogi do sukcesu. Tczew 1997, s. 35-46.

5. Zymomrya M. Geneza zasad kształcenia // Україна – Польща: наукові студії сусідів-партнерів. Вип. 3. – Кіровоград – Кошалін, 2004. – С. 110-116.

6. <http://www.awf.wroc.pl/awfnew/site.php?ID=27>

УДК 378.1

СУЧАСНА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Олена САВЧЕНКО (Черкаси)

Аналізуються концептуальні засади розвитку вищої освіти у зарубіжних країнах в умовах глобалізаційних процесів. Здійснено порівняльний аналіз традиційної та оновленої парадигми вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, університетська освіта, глобалізація, тенденції розвитку освіти, модель освіти.

Анализируются концептуальные основы развития высшего образования в зарубежных странах в условиях глобализационных процессов. Осуществлен сравнительный анализ традиционной и обновленной парадигмы высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, университетское образование, глобализация, тенденции развития образования, модели образования.

Протягом останніх років в Україні з'являються наукові дослідження, які стосуються однієї зі складових Болонського процесу – запровадження модульно-рейтингової і кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищу освіту України (О. Безносок, Л. Костельна, Н. Шиян, Т. Мишковська, В. Зінкевичус, Л. Романишина, І. Романюк та ін). Навчально-методична література (В. Андрущенко, В. Кремень, Р. Вернидуб, А. Кудін, В. Журавський, М. Згуровський, М. Степко, Б. Клименко, С. Гончаров, І. Мороз, О. Ярошенко), окремі статті і виступи науковців (А. Сбруєва, А. Підасва, В. Передерій та ін.) містять детальну інформацію про основні етапи та цілі Болонського процесу, але все ще відсутні системні дослідження прихованих і дуже важливих тенденцій розвитку європейської

освіти, одним із проявів яких є спроба створення європейського простору вищої освіти і науки.

Дослідження процесу глобалізації у сфері вищої освіти у зарубіжній науковій літературі представлено у публікаціях А. Аппадурай, С. Маргінсона, Д. Хелда, М. Сміта, Р. Пітерса, Дж. Сколте, У. Хаттона, Дж. Найта, Дж. Левіна, С. Слотера, Л. Леслі, А. Панкрухин, А. Лаврова, Д. Мінаєв, В. Секеріна, С. Мамонтова, Г. Костіної, А. Зобова, А. Мешкова, С. Жильцової та інших, які аналізують вплив глобалізації на національні системи вищої освіти, проблеми і процес реформування національних систем і змісту освіти, питання торгівлі освітніми послугами в рамках міжнародних домовленостей, входження різних країн в європейський освітній простір у рамках приєднання до Болонської декларації.

Глобальність є важливою рисою сучасної освіти, що відображає наявність інтеграційних процесів у сучасному світі, інтенсивну взаємодію держав у різних сферах суспільного життя, оскільки освіта з категорії національних пріоритетів високорозвинутих країн переходить у категорію світових пріоритетів.

Вищі навчальні заклади історично розглядалися як суспільне і культурне явище, метою яких було розповсюдження знань за межі території. Більшість ВНЗ, що утворилися у ХІХ і ХХ столітті виконували свої традиційні функції формування професійних груп і місцевої еліти, розвиток науки і техніки у національному середовищі. З другої половини ХХ століття масове розповсюдження вищої освіти розглядалося як незаперечна гарантія конкурентоспроможності держави у новій глобальній економіці. Для того, щоб зберегти свій статус і роль у суспільстві сьогодні вища освіта повинна відповідати новим вимогам суспільного розвитку, у тому числі і у першу чергу – процесам глобалізації. Значення вищої освіти для розвитку сучасної культури постіндустріального інформаційного суспільства постійно зростає. Більшість теоретиків вищої і університетської освіти другої половини ХХ століття підкреслювали і підкреслюють її провідну роль у соціокультурному розвитку як окремих регіонів, так і національних держав. Вищі навчальні заклади стають лідерами у сучасному суспільстві. Сучасні університети – це особливі інтелектуальні міста, які для оточуючого соціального і культурного простору грають велику роль [9].

Університет на рубежі століть – це особлива інституція соціального обслуговування. Виробництво освітніх послуг (традиційний напрям діяльності вищого навчального закладу) – важлива, проте далеко не єдина діяльність сучасних університетів. У них розвивається наука, вдосконалюються технології виробництва, оскільки професори – це не тільки викладачі, але й провідні науковці, менеджери, політики. Університет – не абстрактна теоретична конструкція, а реальна сила, необхідна для розвитку економіки, культури, політичної влади. Це стосується не конкретної країни, а усієї світової системи освіти.

У зв'язку із цим усе частіше науковці і освітяни говорять про міжнародну освіту, транснаціональну освіту, інтернаціоналізацію освіти, глобалізацію освіти. Проте ці терміни неоднаково характеризують сучасні процеси у вищій освіті, кожен з них по-різному трактується дослідниками. Але у тій чи тій мірі усі вони підкреслюють єдність міжнародного виміру освіти у сучасному світі. Так, американський дослідник Р. Д. Ламберт підкреслює, що

міжнародна освіта – це декілька відносно незалежних один від одного напрямів навчання, у яке входить навчання закордоном; поглиблене вивчення зарубіжних країн, їх суспільного розвитку і культури; вивчення іноземних мов; навчання іноземних студентів. Перші три напрями тісно пов'язані із формуванням глобальної компетенції [1, с.42]. Усі разом вони сприяють адаптації людини не тільки на міжнародному ринку освітніх послуг, а і на міжнародному ринку праці і професій.

Посиленню міжнародних тенденцій у сфері вищої освіти у більшій мірі призвели сучасні процеси глобалізації, які сприяли зростанню доступності вищої освіти, її перетворенню з елітарної у масову. Масовість вищої освіти стала однією з визначальних якостей вищої освіти у новому столітті і привела до радикальних змін у діяльності сучасних університетів.

А. Сбруєва, аналізуючи тенденції розвитку сучасної вищої освіти, одночасно вказує на протиріччя, які виникають в освітніх системах: між глобальними і локальними проблемами, між традиціями і модернізмом, між конкуренцією у досягненні успіхів і прагненням до рівності можливостей в освітній сфері [6].

Розвинуті країни намагаються дотримуватися близьких тенденцій у розвитку системи освіти і напрямів її реформування. Однак поряд із загальноосвітніми тенденціями в кожній країні можна спостерігати дещо унікальне, що формувалося протягом століть під впливом розвитку національних культур. У значній мірі сучасний стан національних систем вищої освіти залежить від соціально-економічного стану країни на світовій арені і основних напрямів національної державної освітньої політики. Навіть у сучасному глобальному світі кожна національна система освіти спирається на свою історію і культурні традиції. Національні культурні особливості стали проявлятися в організації вищої освіти не відразу, а поступово. Спочатку студенти і викладачі представляли собою субкультуру, у якій переважали інтернаціональні тенденції. Цьому сприяло і те, що викладання в університетах здійснювалося на зрозумілій усім освіченим людям середньовіччя латині

Першим університетом, у якому проявилися національні культурні традиції, став Берлінський університет, який відкрився у 1810 році. «Дух протестантизму» є характерним для усієї німецької культури. В основу відомої університетській ідеї було покладено три принципи. Перший полягав у запереченні утилітарного погляду на освіту, коли знання цінуються лише з практичної точки зору. Другий – упереджував від засилля дослідної (емпіричної) науки, що протидіяло фундаментальному

теоретичному пізнанню. Третій, і головний принцип, стверджував пріоритет гуманітарної освіти, без якої не може бути освіченої освіти [2]. Берлінський університет об'єднав виховний ідеал гуманності з науковим ідеалом ідеалістичної філософії. Традиції, що були закладені на початку XIX століття, і сьогодні визначають обличчя німецьких університетів [8, с.23], коли наукова і навчальна діяльність розглядаються як взаємодіючі компоненти. Студенти набувають досвід у процесі неперервного пошуку нових наукових знань, у спілкуванні з провідною наукою для того, щоб стати першовідкривачами у своїй галузі. До слова, термін «Universität» у сучасній Німеччині може застосовуватися тільки по відношенню до традиційних німецьких вищих навчальних закладів. Жоден із сучасних інноваційних навчальних закладів не може здійснювати свою освітню діяльність під цим терміном.

Поступово, із зростанням значення національних держав XIX століття відбулося формування інших національних моделей вищої освіти. Британська модель або модель Оксфорда носить яскраво виражений інтернаціональний характер. Воно ґрунтується на тісному неформальному спілкуванні студентів із викладачами у формі тьюторських занять. Навчання у британських університетах у великій мірі спрямовано на розвиток особистості студента, його індивідуальних особливостей. При усій повазі до дослідницької і професійної підготовки – формування якостей характеру визнається більш важливим завданням, тому тут більш затребуваної концепція ліберальної освіти, перевага віддається випускникам, які мають широкі інтелектуальні здібності і особливі особистісні якості.

У Франції склалася так звана модель «загальних шкіл», яка формувала інтелектуальну і соціальну еліту суспільства. «Загальні школи» стали символом демократичного суспільства. Це університети, які зовсім не передбачають дослідницької діяльності. Можна чути, що це модель «професійна», «навчальна», що спрямована на формування професійних якостей майбутніх фахівців [5, с.128].

Сьогодні у світі актуальними є традиції східних університетів. Характерним принципом побудови японських університетів – кастовість і елітарність. Японські університети мають багато рис «клановості»: орієнтовані на сталі зв'язки з певними верстами населення, групами користувачів освітніх послуг, на їх пріоритети і очікування, на традиції фірм щодо персоналу, вимоги загальної сфери фірми [4, с.213].

Американська (чикагська) модель університетської освіти являє яскраво виражену загальноосвітню програму з гуманітарною спрямованістю. В ідеалі вона переслідує мету

ознайомити студентів із поглядами провідних науковців у галузі гуманітарних, природничих і соціальних наук, розвинути у них здатність і потребу у подальшій самоосвіті, незалежність і критичність мислення. З іншого боку, американські університети реалізують усі три «європейські» моделі – дослідницьку, професійну і інтернаціональну. Так, перша ланка (коледжі чотирьохрічної підготовки) мають риси британської моделі, в університетах із шестирічним навчанням можна знайти риси французького професіоналізму, а в американській магістратурі активно зростають дослідницькі функції вищої школи [5, 129]. Витоки такого поєднання традицій – в особливостях американської культури. Будучи спочатку сплавом європейських культур, до яких належали емігранти ХУІ-ХУІІІ століть, американська культура поступово до XIX століття набуло своєї власної характеристики. Це у повній мірі стосується і американської вищої освіти. Ставлення американської культури до освіти – особливе. Традиційно американці вірять, що освітня система може вирішити будь-яку проблему між білими і темношкірими, антисемітизму, дитячої злочинності, війни і миру. Крім того, вони упевнені, що освіта може забезпечити особистий успіх у житті людей із малозабезпечених сімей. Тому американцям важко пояснити зневажливе ставлення до фінансування освіти у багатьох регіонах Америки [3, с.233-235]. З іншого боку, ринкові стосунки як елементи культури у великій мірі характерні для американської системи вищої освіти. Історично вища освіта у цій країні формувалася у цій країні не тільки як державна, але й як приватна система. Тому приватна вища освіта в Америці розвивалася в процесі еволюції і формування комерційних вищих навчальних закладів спочатку не було пов'язано з потребою масової вищої освіти. Провідні університети США – це, перш за все, приватні навчальні заклади. Гарвард (1636), Університет Уільяма і Мэрі (1693), Принстон (1746), університет Колумбії (1755) – усі ці приватні університети відносяться до «благородного сектору вищої освіти». Вони пропонують широкий спектр різноманітних програм навчання, а не тільки модних сьогодні досліджень у галузі природознавства і охорони здоров'я. У США комерційні ВНЗ конкурують із державними на ринку освітніх послуг: приватний сектор має право на конкурсних умовах вигравати право на державне фінансування, державну фінансову допомогу студентам, контракт на здійснення наукових досліджень для федерального уряду чи різних федеральних агентств [12, с.366]. Сьогодні зростання економічних витрат вищих навчальних закладів у поєднанні із скороченням обсягу державних бюджетних асигнувань

привів до збільшення розриву в рівні фінансових ресурсів між державними і приватними навчальними закладами. У результаті тільки два державних університети (Каліфорнійський університет у Берклі і Мічиганський університет) залишилися у списку 20 найкращих американських університетів країни.

Американська система вищої освіти відчула скорочення державного фінансування у 80-ті роки минулого століття. Якщо в європейських країнах, наприклад, у ФРН, Австрії, Італії доля держави у фінансуванні вищої освіти складала 90%, у Великобританії, Португалії, Фінляндії – приблизно 75%, то у США в середині 90-х років доля держави у фінансуванні вищої освіти складала 50% [1, 26]. Скорочення державного фінансування змусило американські університети наблизитися до ринку. Використовуючи такі аргументи, як необхідність збереження свого місця на глобальному ринку, збільшення кількості робочих місць і досягнення процвітання, уряд США, а також Канади, Австралії і Великобританії проводили політику, що привела вищу освіту цих країн до «академічного капіталізму» [11].

Сучасні зарубіжні університети усе більше функціонують як елементи ринкової структури. В академічні стіни ринок увійшов особливо швидко, викликавши такі явища, як приватизація, розподіл розходів і неповна зайнятість. І саме там під загрозою опинилися гарантії права на працю, академічні свободи і культура. Ш. Слотер і Л. Леслі у своїй книзі «Академічний капіталізм» стверджують, що глобалізація політичної економіки у кінці ХХ – початку ХХІ століття підривають моделі університетської професійної діяльності, що склалися упродовж останнього тисячоліття. Під впливом глобалізації виникають нові структури, ініціативи, змінюються схеми оплати деяких аспектів академічної кар'єри, а також зростає напруженість і втрачається сенс інших видів діяльності. Вивчивши сучасні зміни в університетах Великобританії, США, Канади, Австралії, автори роблять наступний висновок, що «зважаючи на принципу різницю політичних культур у чотирьох країнах вироблено вихідні політики

в галузях, де вища освіта перетинається з глобалізацією постіндустріальної політичної економіки; для третинної освіти цих країн характерним є перехід до науково-технічної політики, що посилює академічний капіталізм знижуючи роль фундаментальних досліджень [11, с.55]. ВНЗ змушені домагатися збільшення доходів за рахунок комерційної діяльності, залучення приватних внесків, укладення

контрактів із фірмами на проведення досліджень і підготовку кадрів.

У США швидкими темпами зростає вартість вищої освіти. З кінця 70-х років ХХ століття загальна вартість навчання у ВНЗ зросла у чотири рази. Зростання плати за навчання у державних і приватних вищих навчальних закладів пов'язано із багатьма причинами. Серед них скорочення державного фінансування, зростання заробітної плати викладачів і збільшення розмірів стипендій, зростання витрат на науково-дослідну діяльність, зростання розмірів фінансової допомоги студентам, зростання вартості електроенергії і витрат на утримання бібліотек і основних академічних програм.

Висновок. Вища освіта не може обмежуватися національними рамками – вона набула глобального характеру. Проте глобалізація освіти не передбачає однакових національних освітніх систем – міжнародне співробітництво й обмін інформацією сприяють підвищенню стандартів національної освіти. Україна не закрита для освітніх новацій, співробітництва, координації, повноцінного засвоєння освітніх досягнень і досвіду інших країн, для визнання світовою спільнотою вітчизняної освіти як відкритої, конкурентноспроможної і самодостатньої.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Глобализация и образование. – М., 2001. – 245с.
2. Захаров И. В., Ляхович Е.С. Миссия университета в европейской культуре. – М., 1994. – 321с.
3. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке. Образ жизни и мысли в Соединенных Штатах сегодня. – М., 1992. – 186с.
4. Менеджмент, маркетинг и экономика образования / под ред. А.П.Егоршина. Н.Новгород, 2001. – 431с.
5. Садовничий В. А., Белокуров В.В., Сушко В.Г., Шишкин Е.В. Университетское образование. Приглашение к размышлению. – М., 1995. – 211с.
6. Сбруева А.А. Порівняльна педагогіка: Навчальний посібник. / А.А. Сбруева– Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.
7. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы. – М., 2003. – 352с.
8. Albrecht C. Das Erbe der klassischen Universitätsidee // Politische Meinung. Berlin. 2003. März. – №400. – P.93-112.
9. Kerr C. A Critical Age in the University World: Accumulated Heritage versus Modern Imperatives // Europe Yof Ed. Abington, 1987. Vol.22. N.2.
10. Klier B. Education. Reflecting our society? – Texas, 2000. – 436 p.
11. Slaughter S.& Leslie L. Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University. Baltimore / London: John Hopkins University Press. – 1997. – P. 34-41.

УДК: 378.016:34(043)

ДІЯЛЬНІСНИЙ ТА СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Микола САДОВИЙ (Кіровоград)

У статті виділені окремі принципи класичної теорії навчання та виховання, які є загально визначеними, а також методологічні основи такої теорії навчання і виховання вчених-класиків. При цьому запропоновано методологію здійснення наукових досліджень на їх основі.

Ключові слова: діяльнісний підхід, системний підхід, навчання, виховання, творча особистість, вчитель.

В статье выделены отдельные принципы классической теории обучения и воспитания, которые являются общепризнанными, а также методологические основы такой теории обучения и воспитания ученых-классиков. При этом предложено методологию осуществления научных исследований на их основе.

Ключевые слова: деятельностный подход, системный подход, обучение, воспитание, творческая личность, учитель.

Постановка проблеми. У педагогічних дослідженнях досить поширеними є посилання на поняття «діяльнісний» та «системний підхід», хоч розробка теорії і методики запровадження їх в освіті поки ще далека від завершення, і в першу чергу це стосується її концептуальної основи. Основні положення сформульовані, але частина принципових положень, які пропонуються авторами сучасних розробок, суперечливі, а деякі – другорядні. На нашу думку, це пояснюється тим, що у педагогічній науці ще не сталося виокремлення основ методології педагогічних досліджень, насамперед, через відсутність всебічного аналізу спадщини класичної української педагогіки XIX-XX століть К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такий висновок ми зробили на основі аналізу близько 50 кандидатських та докторських дисертацій з педагогіки, історії педагогіки та теорії і методики професійної освіти, див. табл. 1. У таблиці ми привели дані з аналізу дисертацій, які не присвячені педагогічним дослідженням В.О. Сухомлинського (С), К.Д. Ушинського (У) та А.С. Макаренка (М).

Таблиця 1

Результати аналізу дисертацій

Напрямок дослідження	Репродуктивне посилання на автора			Загальні цитати з творів			Аналіз ідей, положень автора					
	У	М	С	У	М	С	поверховий			грунтовний		
							У	М	С	У	М	С
Педагогіка, педагогіка історія	16	12	38	11	8	19	14	6	23	2	-	3
Теорія і методика професійної освіти	27	24	46	9	3	21	12	8	21	-	4	6

Як правило, пишеться, що тією чи іншою проблемою займалися дослідники і вказується 6-10 чи й більше прізвищ в одному ряду з К.Д. Ушинським, А.С. Макаренком і В.О. Сухомлинським. Тоді нівелюється установлене класичне у педагогіці і те, що досліджується, тобто теорема і розв'язання задачі. На нашу думку, необхідно виокремити принципи класичної теорії навчання та

виховання, які є загально визначеними, методологічну основу такої теорії навчання і виховання вчених-класиків і через їх призму здійснювати наукові дослідження. Тоді це буде науковий підхід. Ми не закликаємо до якихось догм, ми пропонуємо досліджувати проблеми на певній основі, фундаменті.

Отже, метою статті є окреслення окремих принципів класичної теорії навчання та виховання, які є загально визначеними, а також методологічної основи такої теорії навчання і виховання вчених-класиків при цьому запропонувавши методологію здійснення наукових досліджень на їх основі.

З аналізу дисертацій простежується закономірність, що найбільше дослідники звертаються до педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. Цьому, безумовно, сприяє діяльність Всеукраїнської асоціації В.О. Сухомлинського під керівництвом О.Я. Савченко та доньки вченого академіка О.В. Сухомлинської.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заслуговує на увагу розвиток та запровадження ідей В.О. Сухомлинського у Китайській Народній Республіці (КНР), де здійснюється послідовне економічне зростання і паралельно активно вивчаються, узагальнюються і впроваджуються соціальні і культурологічні ідеї та концепції. Якість навчання та виховання останні 30 років є головною проблемою системи освіти. Особливої уваги набуло у КНР поширення й розвитку гуманістичної педагогіки В.О. Сухомлинського. Китайські дослідники у творчості вченого розглядали ключові моменти загального педагогічного процесу ХХ ст., виокремили тенденції й альтернативи сучасної освіти і, насамперед, актуальну педагогічну проблему, всебічного виховання й раннього розвитку особистості.

Академік О.Я. Савченко окреслила формування в історії педагогіки педагогічного